

LA IL·LUSTRACIÓ I EL SEU UTILITARISME EDUCATIU. LA QÜESTIÓ DE LES CIÈNCIES ÚTILS

Bartomeu Mulet Trobat

RESUM: Aquest escrit pretén esser una reflexió sobre com es va digerir el fenomen de la Il·lustració a dues realitats diferents com eren les de Berlín i de Ciutat de Mallorca, en relació als estudis científics (Física i Química, Ciències Naturals, Matemàtiques, etc). Universitat de Berlín, Universitat Literària i Institut Balear en els inicis del XIX. Per tant ens referim a la culminació de tot un procés econòmic, polític i socio-cultural i entrem en els inicis de la societat burgesa decimonònica.

ABSTRACT: In this work we present a reflection on how the Enlightenment phenomenon was assimilated in two different places, Berlin and Ciutat de Mallorca, with two different realities. We will paid attention on different aspects related with the scientific studies like Physics, Chemistry, Natural Sciences, Mathematics, etc. The situation at the starting of the XIX century of the University of Berlin, the Universitat Literària and the Institut Balear will be studied. We will refer to the culmination of an economic, political and socio-cultural process and to the beginning of the nineteenth-century bourgeois society.

Introducció

La lectura de les "Notas históricas sobre un modelo universitario" (Lledó, Emilio. 1995) em va suggerir escriure, amb un cert esperit comparativista, sobre un model Il·lustrat d'Universitat com era el de la Universitat de Berlín (1810) en el context del seu utilitarisme burgès i l'utilitarisme que plantejaven els Il·lustrats de la Societat Econòmica Mallorquina del segle XVIII i principis del XIX, desembocant en definitiva desaparició de la Universitat Literària de Ciutat (1842). Dues realitats ben diferents, física, econòmica, política, cultural i socialment perlant, però en un punt comú de discussió: la Il·lustració.

La Il·lustració en la seva vasant de l'utilitarisme educatiu i dels plantejaments en favor del desenvolupament de les Ciències útils, Física, Química, Naturals, Matemàtiques, així com de la Medicina, dins una mentalització tecnificadora i professionalitzadora de la vida a través de la formació de les Èlites, a partir de les demandes d'un model social burgès o pre-burgès en el cas de Mallorca.

Els dos plantejaments significaven un nou model humà i un nou model de societat, però al ser dues realitats diferents, a ritmes evolutius culturals i educatius diferenciats, entre d'altres, el model concret surgit no va tenir les mateixes possibilitats de desenvolupament.

lupament, tot i que els dos models estiguin en el context Il·lustrat i utilitarista, per tant en connotacions economicistes. Plantejaments que estaven imbuïts d'un optimisme pedagògic important, per poder superar l'escolasticisme tradicional, amb una racionalitat que en el cas de Mallorca només va poder tenir la culminació amb l'Institut Balear (1835) com un antecedent de l'ensenyament secundari a l'Estat espanyol i a Berlín amb la creació d'una nova universitat (1810) que ha servit de model universitari per a altres Universitats alemanyes, amb la intenció de superar la crisi en que estaven sumides. No n'era menor la crisi de les universitats a l'Estat espanyol.

La Il·lustració, societat i política educativa

El nou model d'home i de societat plantejat a la Il·lustració anava molt lligat a la concepció utilitarista i economicista de la vida que tenien els il·lustrats, però també a la utilització de l'educació per aconseguir els seus objectius perquè els individus es poguessin emmoltir als canvis sense conflictes importants i evitar que la societat no acceptés els canvis provocats des de dalt, des del poder establert. Almenys és la impressió que tenim quan llegim aspectes referits al XVIII a l'Estat espanyol. Que per altra banda vivia un procés que anava més endarrerit en relació a altres indrets d'Europa més desenvolupats cultural i econòmicament com era Alemanya (a Prússia-Electorat de Brandenburg, concretament). Tot això, però, desembocava en un optimisme pedagògic un tant utòpic i al marge de les possibilitats, no ja reals, sinó que obeïa a un intent reformista elitista i populista a la vegada.

Encara que aquí cal matitzar el paper de l'educació a través del paper jugat per Humbolt i la seva recuperació de l'humanisme a la Prússia dels inicis del XIX (Bowen, J. 1985, p. 336) com a la culminació de tot un procés aconseguit per a la Il·lustració alemanya en la creació de la Universitat de Berlín, en reconeixement del paper educatiu de l'Estat i en la gènesi del liberalisme decimonònic.

L'evolució de la Il·lustració demandava un canvi de sentit en el sistema educatiu i de model de societat, pre-romàntica i a les portes de la consolidació de la societat burgesa i Emilio Lledó ho resumeix així:

"La Universidad "ilustrada" había planteado, en principio, un problema importante en relación con objetivos de una nueva sociedad, mas racional y mas próxima al mundo: Esta sociedad burguesa preocupada por la explotación de la naturaleza, y por supuesto de su conocimiento, iba establecer una tesis tajante: la Universidad y las instituciones de enseñanza superior tenían que formar a sus alumnos desde la perspectiva de utilidad social. Por consiguiente, había que preparar para determinadas profesiones, de acuerdo con las nuevas necesidades de la sociedad". (Lledó, E. 1995, p. 65)

Significava la influència teòrica de Kant, en la crítica a l'escolasticisme en que la Universitat i l'educació havien caigut.

Això ho podem aplicar a les idees que circulaven a la Il·lustració del XVIII per Mallorca en la que la Universitat literària n'era també criticada pels elements Il·lustrats més actius que s'aglutinaven al voltant de la Societat Econòmica Mallorquina com a fruit de les ànsies reformadores de Carles III i el col·laboracionisme dels Il·lustrats dels diversos indrets de l'Estat espanyol, en el marc del despotisme Il·lustrat.

A la Il·lustració mallorquina hi va haver intents d'institucionalització de l'ensenyament de les ciències "noves": Creació d'una Escola de Física i química (1798), una Acadèmia d'Economia Política (1798-1800), una escola de Matemàtiques (1779-1807), en l'excusa de que la Universitat Literària no oferia respostes des del punt de vista de la Societat Econòmica Mallorquina en el context del segle XVIII. També en l'òrbita de la Societat econòmica es va crear l'Acadèmia mèdico-pràctica (1788) juntament amb altres intents frustrats com la creació d'un Jardí Botànic, Veterinària o Farmàcia.

Pot ser veritat el que afirma A.J. Colom que la Il·lustració fou per a Carles III un mitjà "tècnic" per estructurar l'organització administrativa de l'Estat i feu del pensament il·lustrat la ideologia oficial, i així es va reafirmar en el poder. (Colom, A. J. 1972, p. 17) Però des del plantejament de política educativa aquest resultava pragmàtic, perquè possibilitava, al manco en teoria, somniar en una reforma des d'alt.

Qüestions que significaven tot un procés de lluites i consensos, amb les seues diferents matisos, que pretenien generalitzar l'educació primària elemental, tot uniformant i centralitzant la seua gestió administrativa i ideològica. Era una necessitat per a transmetre, a través d'ella, una nova forma de vida, de cultura, de gestió social i política. Un element que confirma una forma d'ideologització institucional és la creació i la divulgació de les Escoles Normals de formació dels mestres, font de mentalització segons els interessos dels liberals en el poder. Per exemple educar el poble a través del model de societat que que s'intentava implantar a través del sistema educatiu. Les Escoles Normals s'inicien amb una vocació populista i per així tenen la voluntat de rebre els alumnes dels pobles per facilitar l'adequació del sistema educatiu als canvis socials i econòmics que es pretenen des del poder. En el cas de les Illes es crea l'Escola normal a 1842, que assumia aquest esperit.

Un altre exemple d'utilització institucional al servei dels interessos liberals i burgesos. És la creació i desenvolupament dels Instituts de segon ensenyament (on l'Institut Balear fou un dels antecedents a l'Estat espanyol, creat a 1835-1836, tot i les matitzacions que es pugui fer), que servien de cedat per a la selecció dels alumnes i com a passa intermitja per formar els fills de les classes mitjanes, especialment la burgesia, cap a la Universitat i per esdevenir dirigents de la societat. Però el que va passa és que per diverses raons la Universitat literària no quadrava amb els interessos dels membres en més poder a la Societat Econòmica Mallorquina i el partit moderat i com ja hem dit aquesta Universitat concreta va desaparèixer definitivament el 1842.

Per això, cal explicar el context sociocultural en que es movien aquestes circumstàncies a la Mallorca de principis del XIX hereva de la Il·lustració retardada, amb una pugna d'interessos en el mateix interior de les institucions i que des dels nostres ulls es difícil d'explicar, però que no són més que contradiccions del seu temps, encara que en alguns aspectes benvingut sigui el retard, com per exemple el de la castellanització, donat que aquestes ciències "noves" s'havien de divulgar en la llengua que es considerava científica, la castellana.

La idea inicial dels Il·lustrats mallorquins era de crear un Seminari de nobles i gent acomodada, (a Madrid si que es va crear) com futurs dirigents de la societat mallorquina, però la idea fou criticada radicalment per a Jovellanos que estava desterrat a Mallorca, i finalment va ésser assumida la idea de crear un Institut de segon ensenyament amb una idea més democratitzadora de l'ensenyament. Però també significava una alternativa a la Universitat Literària i la consolidació de la introducció d'ensenyaments de ciències naturals i experimentals en contraposició a la Filosofia i a la Teologia que

eren clàssiques a l'esmentada Universitat. Estudis potenciats des d'una mentalitat liberal-burguesa en creixement relatiu a Mallorca, però que pretenia assolir les seves qüotes de poder polític i cultural, encara que el gros dels socis de la Societat Econòmica Mallorquina acabassin en el partit moderat més bé conservador.

La creació de l'Institut amb l'influència de Jovellanos significava el costat més progressista i secularitzador de la Il·lustració mallorquina, però es perdia l'oportunitat de superar la crisi que vivia la Universitat i modernitzar-la al mateix temps i guanyava l'antilitulisme i victima de l'uniformisme de la política borbònica amb la seva circumstancial dependència de la Cervera desaparaguda també definitivament a 1842.

Eren institucions que havien de dur a terme una tasca culturalitzadora i de transmissió d'un medi social i ideològic segons els grups i les classes socials a que anava dirigit; serien les encarregades de transmetre el nou esperit de moral civil, sempre tenint present el segment de població on anava dirigida aquesta tasca.

Però tot això en un moment en que el carlisme es consolida com a grup opositor al poder establert i com a grup polític contrari a ultrança del liberalisme constitucional. Fruit d'un centrisme moderat entre el liberalisme i el carlisme neix el, partit moderat, i a partir de 1837 neix el partit progressista de caràcter més radical. Tot això dins un ambient de conflicte violent, provocat, aparentement pel tema de la succió monàrquica. Paral·lelament neix un pacte entre la monarquia i les forces liberals, iniciant-se un procés de transformació política, que d'alguna manera va afectar a les Illes i concretament a Mallorca.

Recordem que les Illes es troben a partir de 1833 baix dels afectes de la reorganització política territorial de l'Estat espanyol a partir de la reorganització provincial com a província única, com concreció d'un impuls del centralisme liberal que pretenia una unitat administrativa artificial. El principal avalador del provincianisme a les Illes fou el seu Primer Governador civil Guillem de Moragues (des de 1834), que cal esmentar pel seu paper envers la castellanització a través del sistema educatiu i que va acatar amb el partit moderat de les Illes, i que ens demostren el sucursalisme vigent en vers Madrid de les forces que d'una manera o l'altra gaudien d'algun poder polític i econòmic. (Balcells, A. 1980, p. 327)

Per altra banda, les forces opositores al nou règim es reorganitzaven a Mallorca (tradicionalistes i carlins), que plantejaren conflictes, però no arribaren a fer malbé el control dels moderats i liberals de la situació. Fins i tot quan els liberals partidaris d'Espartero, que havia viscut a Mallorca fins a 1833, que a 1840 va conquistar el poder, confirmaren la seva dependència del poder central al haver-se de desdir de les mesures inicials de restaurar la Universitat Literària, època que a Mallorca coincideix amb un cert redressament econòmic, d'agricultura, comerç i industrial. Però amb un plantejaments més fisocràtics hereus de la Il·lustració pre-capitalistes.

Tot aquest discurs l'hem de lligar al plantejament universitària d'Humbolt que també pensava en el que es diu avui en dia relacions Universitat-societat, però defensada des del distanciament, la soletat, aïllament i llibertat, per contraposar-los a l'utilitarisme vigent. Les relacions Universitat-societat no havien de servir per fomentar una privatització dels interessos privants enfront d'uns sabers que han de tendir als coneixements "universals" lluny dels servilismes pragmàtics de poca volada. En favor de l'esperit creatiu i lliure. (Lledó, E. 1995., p. 69)

Això seria la crítica al mercantilisme i al tecnocratismes imperants avui en dia a les universitats i de la que la nostra no s'escapa, sinó basta fixar-mos a les prioritats que es

donen a les carreres imbuïdes d'aquest model social, siguin o no carreres tecnològiques. La relació Societat-educació depenent de l'esperit mercantilista i neo-liberal actual resulta molt perillós per aconseguir una Universitat humanitzada i que superi les dinàmiques de les modes imposades per una modernització exageradament pragmàtica en nom d'una eficàcia tecnocràtica, més bé virtual que real, falsament global i universal.

Per acabar

El reformisme borbònic aplicat a la política educativa, tot i els seus aspectes positius i les aportacions de la Societat Econòmica, no fou acceptat per la majoria de la societat mallorquina del seu temps, perquè es veia com un intent influenciat des de perspectives foranes, des de la castellanització fins el seu científicisme utilitarista que va provocar que es visqués els reformismes posteriors com uns intents mimètics d'esquena a la realitat de les Illes, qüestió que tant sols no es va superar al llarg del segle XIX sinó en gran part del segle XX.

Si ens referim a l'altre projecte esmentat en aquest article, la creació de la Universitat de Berlin, com a conseqüència, també d'un tipus d'Il·lustració, pretenia superar una crisi provocat per la instrumentalització de la Universitat des d'una filosofia utilitarista i pre-positivista, que avui ens sembla molt idealista i poc pragmàtica, quan l'evolució de la societat ens porta a una societat altament tecnocratitzada i que pretén ésser eficaç en tot els terrenys. Un altra cosa és que ho aconsegueixi i que el seu concepte d'eficàcia vagi lligat al d'una eficàcia dignament humana i social.

Bibliografia

- Bowen, J. (1985): *Historia de la Educación Occidental*. Edit. Herder. Barcelona, tom III
- Balcells, A. (coord.): *Història dels Països Catalans. De 1714-1775*. Edhasa. Barcelona.
- Colom, A.J. (1972): *Política educativa de la Sociedad Económica Mallorquina: El Instituto Balear (1836-1887)*. Tesi de llicenciatura. Univ. de Barcelona.
- Jovellanos, G.M. de. (1924): *Memoria sobre la educación pública o sea tratado teórico práctico de enseñanza*. B.A.E. Madrid. Tom XLVI.
- Lladó, J. (1973): *Historia del Estudio General Luliano y de la Real y Pontificia*. Universidad Literaria de Mallorca. Ediciones Cort. Palma.
- Lledó, E. (1995): *Notas históricas sobre un modelo universitario. A Volver a pensar la educación* (Vol. I). Edit. Morata. Madrid, pp. 60-70.
- Moll, I. (1973): *La Economía y la Sociedad de Mallorca durante la segunda mitad del siglo XVIII. La Sociedad de Amigos del País de Mallorca*. Tesi Doctoral. Univ. Complutense. Madrid.
- Mulet, B. (1987): «L'educació d'èlit i l'ensenyança de les Ciències Noves durant la segona meitat del segle XVIII». *Full Informatiu de la Societat d'Història de l'educació dels Països de llengua catalana*. Barcelona, pp. 67-71.
- Pomar, J. (1904): *Ensayo histórico sobre el desarrollo de la Instrucción pública en Mallorca*. Tip. Soler. Palma.